

DRAMA SATIRICĂ LA SOFOCLE ȘI EURIPIDE *

DE

D. MARMELIUC

Corurile satirice stau la baza tragediei eline, și e meritul primului autor dramatic al Atenei, Tespis din Icaria, pe care Pisistrate l-a însărcinat cu organizarea concursurilor dramatice pentru Dionisii, de a fi pus în fața corului, alcătuit din satiri, care erau de proveniență peloponesiacă, un actor în persoana recitatorului iambulului, care e de origine atică, și care, la început, pare să fi fost însuși Silen, introdus în Atena de pe meleagurile traco-frigiene ¹.

Reforma aceasta a lui Pisistrate, realizată de Tespis, cuprindea, în primul rând, dispoziția de a se prezenta la concurs trilogii ale poezilor dramatice, după care urma în chip obligatoriu, ca a patra piesă, o dramă satirică, dispoziție care a fost respectată de către toți dramaturgii Atenei, începând cu Eschil și terminând cu epigonii acestuia.

Scopul adăugării obligatorii a unei drame satirice, după fiecare trilogie, era deci o măsură tradițională. Ea împlinea însă și un scop, indicat vag și în *Poetica* aristotelică, acela de a produce un climat de înseninare în sufletele spectatorilor, biciuite de pasiunile zguduitoare din cuprinsul trilogiei premergătoare.

După înfiorătoare scene de omoruri, ca în *Orestia* lui Eschil, de chinuitor zbucium sufletec și de automutilare, ca în *Regele Oedip* al lui Sofocle, sau de sfișiere a propriului fiu de către malcă-sa, ca în *Bacantele* lui Euripide, era nevoie de o liniștire a nervilor și de acea purificare de pasiuni a sufletelor, de care vorbește Aristotel în definiția tragediei ².

Din nenorocire, drama satirică elină a fost unul dintre cei mai vitregiți copii ai creației poetice a grecilor. Până în anul 1912 nu era cunoscută decât creația de acest gen a lui Euripide *Ciclopul* — dramatizare a basmului despre aventura lui Odiseu cu Polifem, povestită în cântul al IX-lea al *Odiseei* lui Homer.

Abia în anul 1912 apare, în vol. al IX-lea al colecției *Oxyrhynchus Papyri*, o parte din drama satirică 'Ιχνευράλ a lui Sofocle, cuprinzând 400 versuri, deci cam jumătate din totalul piesei, și aceasta destul de grav avariată. Publicată de descoperitorul ei, neobositul papirolog englez Arthur G. Hunt, în volumul *Tragicorum graecorum fragmenta papyriacea nuper reperta* (Oxonii, 1912), ea a fost imediat studiată și întregită de U. v. Wilamowitz-Moellendorf, a cărui contribuție la refacerea textului este cea mai importantă după cea a lui A. G. Hunt. Tot Wilamowitz a tradus, concomitent cu Carl Robert sau poate

* Cuvînt înainte la o ediție a *Copioilor*, în traducere românească pregătită de autor.

¹ Vezi U. von Wilamowitz Moellendorf, *Kleine Schriften*, I, p. 367—368.

² *Poetica*, 1449, b 28.

În înțelegere cu acesta, titlul grecesc al piesei prin termenul cel mai adecvat sensului voit de autorul grec : „Spürhunde” (rom. „Copoii”), pe care l-am adoptat și noi. Ba, Carl Robert a avut inspirația de a și reprezenta, cu studenții de-ai săi, această noutate, tradusă și întregită de el³.

Vilva pe care a stîrnit-o descoperirea acestui important fragment dintr-o operă sofocleică s-a manifestat prin editarea, completarea și comentarea ei de către savanții eleniști din toate țările în care clasicismul greco-roman constituie încă o cărămidă trainică la temelia culturii naționale. Amintim doar numele celor mai importanți : cei doi savanți germani citați mai sus și, pe lângă ei, E. Bethe și E. Diehl, apoi francezii Th. Reinach, Fr. Allègre și P. Masqueray, englezii A. C. Pearson și R. J. Walker, italianul N. Terzaghi, polonezul V. Steffen ș. a.

Cum și în patria noastră s-a vădit, în ultimii ani, un interes crescînd pentru literatura clasică, și îndeosebi pentru cea elină, ceea ce s-a evidențiat prin graba cu care s-au consumat, în timp foarte scurt, tirajele importante ale traducerilor din grecește, m-am gândit că cel mai însemnat și subtil poet dramatic al Greciei antice merită să fie cunoscut în *întregime* de intelectualitatea noastră.

Iată de ce m-am hotărît să aduc, prin traducerea *Copoilor* lui Sofocle, o completare a cunoașterii nu numai a operei marelui dramaturg atenian, dar și a unei laturi a personalității sale atît de controversate : aceea a *firii lui*.

Deoarece în tragediile ce ni s-au păstrat de la el, se înfățișează numai oameni în suferință, Sofocle a fost socotit, de către cercetători importanți, un pesimist, ba chiar un „pesimist posomort”⁴, neînțindu-se seama că nicăieri, în comentariile anticității, nu este calificat ca atare, ci, dimpotrivă, ca om „senin și mulțumit de soarta sa în Hades, cum a fost și pe pămînt”, după cum îl caracterizează Aristofan imediat după moartea lui (*Braștele*, v. 82).

Și nici nu se putea altfel, după ce, chiar în primii ani ai vieții sale, locul său natal, cu poiene de narcise și straturi de șofran, cu izvoare șerpuint printre alei de măslini, cu cîntece de privighetori, ascunse prin tufișuri de iederă, cum își descrie el însuși, în *Oedip la Colonos*, leagănul copilăriei, l-a dispus către o fire sănătoasă, senină și optimistă, pe care o dezvăluie, în mod pregnant, fragmentul acesta de dramă satirică.

Ca și în *Ciclopul* lui Euripide, e dramatizat și în *Copoii* un basm din folclorul vechii Elade, încheșat din împreunarea a două mituri locale despre nașterea și primele isprăvi miraculoase ale zeului Hermes : unul, provenind din Arcadia, despre construirea lirei, al doilea despre furtul vacilor lui Apollo, originar din Mesenia sau din Trifilia, ținuturi ale provinciei peloponesiace Elis⁵. Ambele au fost îmbinate, în mod neglijent, în imnul închinat lui Hermes, atribuit lui Homer.

Inspiratu-s-a oare Sofocle, la realizarea dramei sale satirice, din acest imn, pe care C. Robert îl socoate „într-adevăr modelul, ba chiar singurul model” pentru *Copoii*, susținînd, în continuare, că poetul a citit acest imn în aceeași formă în care a ajuns pînă la noi⁶, pe cînd Wilamowitz⁷ susține, că „nici gînd să fi fost folosit imnul sau orice alt model”, pentru această dramă satirică, „deoarece basmul era prea cunoscut în esența lui”.

³ *Die Spürhunde, ein Satyrspiel von Sophokles, frei übersetzt und ergänzt*, Berlin, 1913 ; cf. U.v. Wilamowitz, *Die griechische Tragödie und ihre drei Dichter*, Berlin, 1922, p. 336.

⁴ Vezi D. Marmeliuc, „*Prefață*” la traducerea operei lui Sofocle de către G. Fotino, București, 1965, p. XLIV.

⁵ Vezi Gennaro Perrotta, *Sofocle*, Messina-Milano, 1935, p. 282, nota 1.

⁶ *Aphoristische Bemerkungen zu Sophokless Ἰχνηυτά*, Hermes XLVII, 1912, p. 554.

⁷ *Kl. Schriften*, p. 353.

De partea lui C. Robert au trecut, între alții, G. Perrotta⁸ și P. Masqueray⁹, iar părerea lui Wilamowitz o împărtășește V. Steffen¹⁰, care accentuează că poetul care a știut să asocieze, cu o deosebită agerime spirituală, povestea miraculoasei copilării a lui Hermes cu jocurile satirice, prezentînd spectatorilor o piesă grațioasă și fermecătoare, pare să stea pe propriile sale picioare.

De partea oricui ar fi adevărul, cert este că Sofocle a citit imnul, probabil nu în forma dezlînată în care a ajuns pînă la noi, dar a cunoscut și basmul miraculos al nașterii și năzdrăvaniilor lui Hermes, basm răsplîdit în toată Grecia. Dar el a fost și aici creator, ca și în întreaga sa operă, prin introducerea de motive noi, surprinzătoare, în contextul basmului. Întîi de toate, Sofocle a procedat și aici, ca în întreaga sa operă ajunsă pînă la noi, inițiind acțiunea dramatică după ce toate întîmplările care o generează s-au petrecut în trecutul apropiat sau mai depărtat. Apoi, el intervertește isprăvile micului năzdrăvan din imn, punînd înaintea construirii lirei, așa cum e logic, furtul vacilor, de a căror piele și, probabil, și mațe, avea nevoie pentru fabricarea instrumentului său.

Așezarea întregii acțiuni într-un cadru fermecător de munte, cu cărări șerpuint spre virful Cilenei și cu podoabe caracteristice unei coaste povrînite, care nu sînt descrise nicăieri în text, dar se simt din atmosfera ce se degajă din textul piesei, constituie încă una din virtuozitățile autorului¹¹.

În acest cadru apare Apollo. Și el, zeul atotștiutor, se prezintă ca un simplu muritor, care nu știe cine l-a furat vacile de pe pășunea lor, care nu e numită, dar care se știe că e Pieria, regiunea așezată la poalele nord-vestice ale muntelui Olimp. De acolo a trebuit să facă drum lung peste Tesalia, Beoția și alte regiuni ale Eladei, pînă ce a ajuns aici, străbătînd prin păduri și desigur. Se va găsi oare suflet de om — întreabă el — fie el cioban, cărbunar sau țăran, care să-i dea vreo lămurire în privința acestei îndrăznețe fapte? Răsplată bună, în aur, îl așteaptă pe descoperitor.

Se înfățișează numaidecît Silen și, cu ochii la bulgării de aur, se angajează să-l urmărească pe hoț și să găsească vacile furate. Și atunci Apollo li mai făgăduiește, în caz de reușită, și libertatea pentru el și pentru fiii lui, satirii.

Două probleme se pun de la bun început: una e felul cum se prezintă Apollo în postura aceasta de neajutorat. Nu contrazice această prezentare a lui Apollo concepția despre zei a lui Sofocle, așa cum o cunoaștem din tragediile sale? Nu alterează ea religiozitatea manifestată de el pretutindenți și îndeosebi în acea rugăciune pentru cucernicia fără de prihană (ἀγνεία) din *Regele Oedip* (v. 863 urm.)?

Creдем că nu. Într-o dramă satirică, scrisă într-o vreme cînd poetul n-avea poate nici măcar în proiect cutremurătoarea tragedie a lui Oedip, spiritul său vioi, plin de încîntări ale tinereții, își putea permite o prezentare glumeață a unei zeități, mai ales într-o dramă satirică. Căci, după cum susține G. Perrotta (l. c. p. 276), Sofocle se pricepea să facă glume nevinovate pe seama zeilor, deși-i adora cu devoțiune, și „toamă pentru că credea în el cu atîta evlavie, cu atît mai liber putea să-și permită cite o glumă inofensivă la adresa lor”, cum remarcă K. Reinhardt în monografia sa *Sophokles*¹² (p. 238).

A doua problemă este făgăduiala lui Apollo de a da libertate lui Silen și satirilor, care pentru uzul dramei satirice, și numai în acest scop, sînt înfățișați ca fii ai lui Silen, deși, precum s-a arătat mai sus, proveniența lor este cu totul diferită; Silen pare a fi chiar zeu la

⁸ *Op. cit.*, p. 283.

⁹ *Prefață la piesă*, în ediția sa, *Sophocle*, II, Paris, „Les Belles Lettres”, 1934, p. 228.

¹⁰ Σοφοκλέους Ἰχνηυταί, Varsovia, 1960, p. 9.

¹¹ Vezi și U. v. Wilamowitz, *Die griechische Tragödie und ihre drei Dichter*, p. 336–337.

¹² Frankfurt/Main, 1933.

origine¹³, având temple în Elis și fiind uneori identificat cu Dionisos¹⁴, al cărui pedagog și ocrotitor este în *Ciclopul* lui Euripide.

Problema aceasta a eliberării lui Silen și a satirilor de sclavie, de „munci” (cum le numește Cilene în apostrofa sa către satiri, v. 217) n-a fost încă lămurită pînă azi.

C. Robert¹⁵ încearcă o explicație. Raportul dintre cor, coreg, arhon sau demos se poate considera un *πόνος*, un fel de obligație de serviciu, de care corul se eliberează la sfîrșitul întregului concurs dramatic, care e și sfîrșitul dramei satirice, cînd corul care a deservit întreaga tetralogie devine liber de sarcini. Ar fi deci o aluzie la această eliberare de obligații.

Ni se pare puțin convingătoare această ipoteză. Poate că satirii nu se mai simțeau bine în serviciul lui Dionisos și-și așteptau eliberarea de la Apolo, cum au opinat alți cercetători, printre care și V. Steffen (p. 66). Oricum, problema va fi fost poate elucidată în partea a doua a *Copioilor*.

Totuși, din structura începutului piesei nu se poate trage concluzia că ea ne-a parvenit fără prolog și fără parodos, cum susține E. Bethe¹⁶, întemeindu-se, pe lângă alte motive, pe nedumerirea stîrnită de sclavia Silenului și a satirilor. Prologul este doar rostit de Apolo, iar parodosul este însăși intrarea corului de satiri în orchestră, însoțită de un cîntec vioi, zburciunat (v. 58–72), din care, cu excepția ultimelor trei versuri (70–73), lipsește sfîrșitul, fapt destul de supărător.

Existînd însă începutul versurilor, conținutul acestui cîntec se poate reconstitui cu aproximație, ceea ce au și făcut aproape toți traducătorii: satirii își exprimă voința hotărîtă, de a porni pe urmele hoțului.

Începînd deci goana, Silen se adresează spectatorilor cu întrebarea, dacă știe cineva ceva despre furtul anunțat de Apolo și, neprimind, cum era și firesc, nici un răspuns, îi îndeamnă pe satiri să-și înceapă vînătoarea „cu nasurile în iarbă și-n tufșuri, tîrîndu-se pe brînci și avînd mirosul treaz și ochi de șarpe”.

Împărțit în trei grupuri, cum bine conchide din text U. v. Wilamowitz¹⁷, corul urcă pe coasta muntelui și descoperă urmele vitelor, care duc spre intrarea într-o peșteră.

Ajunși aici, stupoare! urmele vacilor sînt întoarse de-a-ndăratele, ca și cînd vacile ar fi intrat în peșteră cu partea dindărăt, — cum s-a și întîmplat de fapt — ceea ce-i face pe satiri să rămîină pe loc în postura în care s-au aflat la această stranie descoperire; ghemuiți cu nasurile în pămînt, cu dosurile-n sus și cu ochii țintă la urmele răsucite ale vacilor.

Mirat, apare Silen, care urmărise de la poalele muntelui vînătoarea satirilor, și-i ia la rost că „stau ca niște arici căzuți într-un tufiș sau ca niște maimuțe cu dosurile în sus, ca și cum ar vrea să-și verse năduful împotriva cuiva”.

În acel moment, unul din grupurile de satiri aude sub pămînt un sunet bizar, un fel de zbrînit, și le cheamă și pe celelalte două să asculte, dar sunetul e prea slab ca să fie perceput de toți, și în primul rînd de Silen. Acesta le ține atunci un discurs voinicos despre marile isprăvi de vitejie pe care le-a săvîrșit în viața sa, batjocorindu-i pentru lașitatea lor. Atunci corifeul îl roagă să-i îndrumeze în urmărirea hoțului, ca să se convingă că nu sînt fricoși: Silen îi îndreaptă, adresîndu-li-se nominal și admonestîndu-i pe cei ce i se pare că greșesc.

Deodată răzbește de sub pămînt un zbrînit mai puternic, Silen amuțește de spaimă și declară că el nu mai rămîne, ci lasă în seama lor răsplățile promise de Apolo. Dar corifeul insistă să nu-i părăsească, pînă cînd vor ști ce anume se ascunde sub pămînt.

¹³ Vezi Pausanias, VI, 24, 8.

¹⁴ Vezi articolul *Silen* din lexiconul bizantin Suda.

¹⁵ *Op. cit.*, p. 552–553.

¹⁶ *Berichte des Sächs. Gesellschaft der Wissenschaften*, 1919, p. 1 urm., cf. și G. Perrotta, *op. cit.*, p. 275, nota 1.

¹⁷ *ἀλλ' εἰ' [ἐ]φίστω τριζυγῆς οἴμου βάσον* (v. 168).

După opinia unor cercetători, printre care se numără P. Masqueray și V. Steffen, Silen pleacă sau, cum crede U. v. Wilamowitz, se lasă convins de corifeu să rămână și-i oprește chiar pe satiri, când aceștia, la auzul zbirnilitului, vor s-o ia la fugă.

După părerea noastră, el rămâne pe locul de unde s-a auzit ultimul sunet și, împreună cu satirii, începe a bate cu pumnii în ușa grotii. Văzînd că nu răspunde nimeni, Silen spune cu emfază : „Lor — adică corului — nu li se va arăta” hoțul; după care începe a zdupăi cu putere pămîntul din fața intrării în peșteră, acompaniat de satirii care țopăiesc nebunește, bat în ușă cu pumnii și cu picioarele și provoacă un vacarm asurzitor¹⁸.

Din grotă apare atunci, majestoasă, Cilene, nimfa acestor plaiuri, la a cărei vedere satirii rămîn înmărmuriți.

Abia aici dispăre Silen, după cîte credem noi. Convins că vacile răpite sînt în peșteră, el pleacă pentru a-l înștiința pe Apollo de găsirea vacilor și, îndeosebi, spre a se arăta vrednic de răsplata făgăduită de zeu, dar și din motive tehnice, pentru continuarea reprezentației. În vremea cînd Sofocle scria *Copoi*, el nu avea la dispoziție decît doi actori și, cum în partea a doua a piesei apar, după toate probabilitățile, Hermes și Apollo, este evident că actorul care reprezenta în prima parte pe Silen va fi preluat rolul lui Hermes, iar celălalt rolul lui Apollo.

Inspirația lui Sofocle, de a introduce în acțiunea *Copoi* sunetul zbirnitor al lirei, care pe vremea aceea era cunoscut tuturor grecilor, și deci și spectatorilor, intuind cu spiritul său ingenios, efectul ce-l va produce asupra satirilor, este, după părerea lui G. Perrotta (*op. cit.*, p. 281 urm.) „una dintre cele mai geniale invenții, poate cea mai genială a piesei¹⁹, iar admirabila scenă a vînătorii, întreprinsă de chipurile acele de sălbăticiuni silvestre, care urcînd pe trei cărări coasta muntelui, cu trupurile ghemuite ca niște arici și cu dosurile-n sus, prezentau, desigur, un spectacol de o plasticitate impresionantă, de un umor contagios. Dar spectacolul acela deșănțat, cu zdupăielile isterice ale lui Silen și vacarmul satirilor, însoțit de lovituri, cu pumnii și cu picioarele, în ușă și de dansul lor nebunatic, numit *sikinnis*, nu era un remediu înviorător pentru sufletele spectatorilor, biciuite de senzațiile cutremurătoare ale scenelor tragice premergătoare ?

Toate acestea sînt dovezi ale talentului lui Sofocle care a reușit să prezinte, ca un efluviu al optimismului său tineresc, momente savuroase din viața și capriciile acestor sălbăticiuni de codru, cu artă atît de suplă și cu un nelntrecut umor.

Cu aceeași artă ne e prezentată și scena cu Cilene, care se aseamănă cu un basm despre zine și despre minunate fapte săvîrșite de feți frumoși.

Apostrofării nervoase a nimfei corul li răspunde, prin corifeul său, cu cuvinte cuviincioase și respectuoase :

O, nimfă-ncinsă la mijloc, noi n-am venit

Cu ceartă. Nu te supăra acum nici tu (v. 237—238).

Zimbînd grațios, nimfa le povestește apoi, tot ca în basme, că ea supraveghează în grotă creșterea unui copil al lui Zeus cu Maia, nimfa acestor locuri, un copil-minune, care crește într-o zi cît cresc alții în ani și ani. Numai după șase zile, el se proptește pe picioare ca un băiat mare și se înalță mereu în boiul său.

Imediat după naștere — își continuă Cilene povestea — el s-a furișat din scutece afară, unde a găsit o vietate din care a făurit, într-o singură zi, instrumentalul căruia i-a dat numele de „liră”, după ce-a ucis vietatea, căreia li spune broască țestoasă.

Corul își exprimă mirarea și nelcrederea că un astfel de sunet poate proveni dintr-un animal mort și întreabă despre chipul acelei vietăți, iar Cilene le răspunde într-o scenă plină

¹⁸ V. Steffen, care e de părere că Silen a plecat, crede că în contextul $\acute{o} \delta'ou\ \phi\alpha\upsilon\epsilon\tau\alpha\iota\ \tau\omicron\upsilon\tau\omega\upsilon$, ultimul cuvînt nu e un dativ al persoanei, ci unul instrumental (-foris pulsationibus).

¹⁹ Și Wilamowitz o socotește „o invenție admirabilă” (*Kl. Schr.* I p. 363), pe cînd Dominic Bassi, în monografia sa *Sofocle* (p. 93), o consideră „un spunto comico almeno dâ dubio valore”.

de farmecul unei găicitori. Satirii, prin intermediul corifeului, pun întrebări de asemeire a miraculoasei vietăți, iar nimfa le răspunde mereu cu aproximație, silindu-i să meargă înainte cu ghicitul, plină ce, în cele din urmă, ajung să-l asemuiască cu scarabeul, gândac atât de cunoscut în regiunea muntelui Etna, semnificând pe alcuarea chiar broasca țestoasă.

În descrierea lirei și a materialelor din care a fost construită, între care nu putea lipsi o piele de vacă (jertfită), Cilene a trădat secretul existenței în peșteră a vacilor furate, la descoperirea cărui a contribuit, desigur, și alte indicii, ca bălegarul, amintit într-un scholion nelocalizat²⁰, și poate și vreun muget al vacilor.

Corul își exprimă admirația pentru această invenție și pentru copilul-minune, meșterul ei, dar își afirmă totodată convingerea că el este și cel care a furat vacile lui Apollo. În zadar încearcă Cilene să tăgăduiască faptul, invocând fel de fel de argumente privind originea divină a copilului și încercând chiar să-i intimideze, spunându-le că „cine se distrează astăzi pe seama zeilor cu prostii și farse va plînge mîine pedepsit de ei”. Corul nu se lasă intimidat, ci vrea să intre chiar în peșteră²¹, dar e oprit de Cilene care se retrage indignată și închide ușa.

Aici se termină textul în papyrus. Ceea ce urmează se poate reconstitui, desigur mai mult problematic, din basmele care au stat la baza creației sofocleice și chiar din imnul homeric.

Corul cheamă pe Apollo, care apare înarmat cu arcul și cu tolba de săgeți, dar nu intră în grotă, ca în imnul homeric, ci este informat de corifeu despre aflarea vacilor. Fie că îl cheamă afară, fie că Hermes iese de bună voie din grotă, el îl întâmpină pe fratele său mai mare, instrunindu-și lira în tonuri și melodii care-l încintă atât de mult pe Apollo, încît primește lira în schimbul vacilor. Astfel Apollo devine zeul muzicii, iar Hermes zeul turmelor și ocrotitorul tilharilor.

I-o și șterpelit tinărul buclucaș, în focul discuției, și arcul cu tolba de săgeți, așa cum își exprimă Apollo temerea în v. 514 urm. ale imnului și cum amintește Horațiu, imitându-l probabil pe Alceu? Ce încantați vor fi rămas spectatorii, văzînd și această nouă ispravă a năzdrăvanului Hermes, care-l face pe Apollo, mînios cum era, să ridă, văzîndu-se „viduus pharetra”, cum se exprimă Horațiu?

Cîte pagini de încîntătoare poezie și de senin umor ni s-au pierdut o dată cu cea de-a doua jumătate a *Copoilor*!

Din cele expuse, îndeosebi despre conținutul ipotetic al părții a doua, se poate conchide că, împreună cu *Nausicaa* și *Thamiris*, *Copoi* aparțin perioadei de tinerețe a poetului, care, probabil, a apărut în orchestră în rolul lui Hermes, instrunindu-și lira, cum făcuse și în rolul lui *Thamiris*²².

Nu aceleași calități poetice i se pot atribui *Ciclopului* lui Euripide. Pînă în a. 1912, data publicării fragmentului din *Copoi* lui Sofocle, nu exista un termen de comparație, drama satirică a lui Euripide fiind considerată model al genului. Studiile comparative, inițiate imediat după apariția *Copoilor*, au prilejuit discuții și controverse care continuă și astăzi în lumea specialiștilor.

Astfel, Wilamowitz²³ apreciază că drama lui Sofocle e superioară, deoarece vioșia candidă a autorului lui *Oedip* produce efecte mai înviorătoare decît istețimea spirituală a lui Euripide, care, în cel mai bun caz, se poate crede că tratează cu ironie întreaga acțiune a piesei: acestuia din urmă îi lipsea spontaneitatea pe care atenienii i-o atribuiau rivalului său. În schimb, E. Romagnoli²⁴ găsește că *Ciclopul* e superior *Copoilor*, care, după părerea lui, este o piesă searbădă.

²⁰ Cf. Wilamowitz, *Kl. Schr.*, p. 362.

²¹ Îndemnîndu-se prin exclamația ξγ' εἴα νόν de la începutul versului 400.

²² Vezi și Wilamowitz, *Kl. Schr.*, p. 363.

²³ *Kl. Schr.*, p. 363-364.

²⁴ *Sofocle*, III, 215; cf. și G. Perrotta, *op. cit.*, p. 270.

Nelndoiș că nici unul n-are deplină dreptate. Se poate convinge fiecare cititor atent, recapitulându-și cuprinsul piesei lui Euripide.

Ciclopul este dramatizarea cunoscutei aventuri a lui Odiseu cu ciclopul Polifem, povestită în cîntul al IX-lea al *Odiseei* lui Homer, în care dramaturgul a trebuit să includă figurile impuse de tradiția dramei satirice, pe bătrînul Silen și pe fiii săi, satirii. Astfel, povestirea lui Odiseu din epopeea homerică este amplificată și împodobită cu noi trăsături, adăugate de Euripide, care, pe alocurea, a modificat însăși succesiunea întîmplărilor.

Pe un povirniș împădurit al muntelui Etna din Sicilia se vede, către mijlocul lui, o peșteră spațioasă, în fața căreia Silen, bătrîn, obez și chel, îmbrăcat cu o haină murdară, din care iese o coadă de cal, deretică cu o greblă și își înșiră necazurile suferite, de cînd a ajuns în aceste locuri blestemate. Acum a devenit un fel de rîndaș al ciclopului Polifem, căruia trebuie să-i curețe interiorul locuinței și în jurul ei, să-i umple jgheabul cu apă pentru vite și să-i gătească de mâncare pentru ora prînzului, în timp ce copiii săi, satirii, pasc turmele nelegiuitului căpcăun. „Am ajuns aici — continuă Silen — aruncați de o furtună, pe cînd navigam voinicește, eu și copiii mei, în căutarea lui Dionisos, răpit de pirați la indemnul Herei”.

De pe culmi se văd apropiindu-se turmele ciclopului, întovărășite de cîntecul satirilor, care, cu naivitate, se adresează animalelor, ca unor ființe înțelegătoare :

Tapule din neam ales...
Ce te cațări sus pe stînci?
Nu e boarea dulce-aici
Nu e iarba grasă?...
Haide, miei behăiesc
Că li-i dor de tine!

sau indemnînd oile să zorească la feții lor, care

De-o zi-n al lor culcuș
Mititeii-ntr-una
Vă tot cheamă behăind...²⁵

Deodată cu turmele minate de satiri, sosește la peșteră venind dinspre mare Odiseu, însoțit de clițiva tovarăși, și se adresează lui Silen, întrebîndu-l unde a ajuns, aruncat de furtună, cine sînt locuitorii țînutului, de cine ascultă și cu ce se hrănesc. Firește, Silen îi dă toate lămuririle cerute, spunîndu-i că se găsește pe muntele Etna, care e locuit de ciclopi, că aici „n-ascultă nimeni de nimic, de nimenea”, că hrana locuitorilor constă din lapte, brînză și din carnea oilor pe care le cresc. La întrebarea lui Odiseu, dacă ciclopii sînt primitivi de oaspeți, Silen îi spune, clipind cu înțeles din ochi-i bulbucați : „Carnea de oaspete e cea mai fragedă, zic ei”.

Cum Polifem n-a sosit încă de la vînătoare, Odiseu îi cere lui Silen niște merinde, de care e plină peștera, iar acesta, zărînd la străinul sosit un burduf cu vin, e gata să-i dea orice, „chiar toate turmele ciclopilor” pe o cupă de vin; căci „nebun e cel ce n-află bucuria-n vin”.

Dar în timp ce Silen iese din peșteră cu clițiva miei și cu o cantitate de brînză, pe care le predă lui Odiseu, sosește Ciclopul și, văzînd miei și brînză la Odiseu, îl întreabă pe Silen cine sînt acești străini, probabil tilhari. Urmează o scenă în care Silen, după ce se lovine bine peste față, ca să pară bătut, susține, cu o lașitate atît de dezgustătoare, încît înșiși fiii săi, satirii, îl dezavuează, aruncîndu-i în față ticăloșia enormei minciuni pe care o debitează : că străinii i-au luat cu forța merindele, după ce l-au lovit zdravăn și s-au lăudat chiar că-l vor bate măr și pe stăpînul locurilor, luîndu-l apoi cu ei în fundul corăbiei, spre a-l vinde ca rob.

²⁵ După versiunea lui Șt. Bezdechi : Euripide, *Bacantele*, *Alceste*, *Ciclopul*, București, 1925, p. 136 urm.

Ciclopul furios e hotărît să-l mănince pe străini. În zadar își încearcă Odiseu iscusința-i notorie în discursuri meșteșugite, apelând la namila din fața sa să-l cruțe, cu gândul la zei, și îndeosebi la Zeus, ocrotitorul naufragiaților și al ospetiei. Ciclopul repetă hotărîrea sa de a-i mânca și-și expune „crezul monumental de cinic al filisteanului supraom”²⁶.

Zeul deșteptilor e banul, țincule :

Încolo toate-s fraze, vorbe late-n vînt...

Mie nu mi-i teamă, dragul meu, de loc

De fulgerul lui Zeus. Căci nu știu intrucît

Ar fi puterea lui mai mare ca a mea...

„Cînd afară e furtună — continuă Polifem — eu minc, în adăpostul acestei peșteri, un vițel fript sau un vînat și, întinzîndu-mă cu burta-n sus, mi-o stropesc bine pe dinăuntru cu o amforă de lapte, și apoi bubui în al meu larg suman²⁷, luîndu-mă la întrecere cu tunetele lui Zeus. Vitele mele nu le jertfesc nici unui zeu, ci doar preaslăvitului stomah, supremul zeu”. Spre a sluji acestui zeu, îi promite lui Odiseu că-l va mânca pe el și pe tovarășii lui.

Îmbrîncindu-i în peșteră, Ciclopul își pregătește ospățul, alegînd pe doi dintre cei mai chipeși tovarăși ai lui Odiseu, și, tîndu-i în felii, își gătește dintr-unul friptură, iar pe celălalt îl aruncă într-un vas enorm, ca să fiarbă.

Toate aceste grozăvii le povestește Odiseu, după ce iese din peșteră, în care Polifem zace beat, și dezvăluie corului planul său de răzbunare prin orbirea monstrului cu o tulpină de măsline înroșită în foc la un capăt și ascuțită cu sabia. Vor satirii să scape din robia Ciclopului și să-l ajute în această ispravă? Întreabă Odiseu.

Corul e încîntat de plan și se declară gata să-i dea ajutor. Dar cîntecul corului e întrerupt de apariția lui Polifem, care iese din peșteră, clătîndu-se și urmat de Silen. Vinul e atât de bun, spune Ciclopul, încît el vrea să viziteze pe ceilalți frați ai săi, ca să facă un chef cu ei. Pentru aceasta îi poruncește lui Odiseu să-i aducă burduful din peșteră.

După ce Odiseu îl convinge să nu plece în ospetie, ci să păstreze acest minunat vin numai pentru el, Ciclopul se trîntește ca un buștean la pămînt, iar Silen îi umple o cupă pe care, în timp ce-i dă sfatul să se șteargă la gură și, ca să poată bea, să se sprijine-ntr-un cot, îi șterpelește cupa și o bea el.

Polifem îi poruncește atunci să așeze burduful în fața sa. Dar în timp ce-l întreabă pe Odiseu care-i este numele și acesta îi răspunde că-l cheamă „Nimeni”, Silen îi mai bea din vin. Atunci Ciclopul îi poruncește lui Odiseu să-i ia lui Silen burduful și să-l servească el mai departe, ca paharnic, făgăduindu-i, în schimb, că „în urma celorlalți tovarăși te-oi mânca”²⁸.

Odiseu îi toarnă cupă după cupă, plînd ce Ciclopul se îmbată așa de tare încît i se pare că cerul și pămîntul se-nvîrtesc în jurul lui, că vede pe Zeus și pe ceilalți zei în toată măreția lor și pe Grații voind să-l sărute. Dar preferă un Ganimedee — și, înșfăcîndu-l pe Silen, se prăvălește cu el în peșteră.

Rămas afară, Odiseu înalță rugăciune către Hefest, zeul focului, și către zeul somnului, ca să-l ajute la săvîrșirea planului său, apoi intră și el înăuntru. Corul se zbenguie la intrarea în grotă, imaginîndu-și cum va fi prîjolit ochiul monstrului: Odiseu trebuie să potolească zarva satirilor, apostrofîndu-i să se astîmpere. Cînd le cere însă să-l ajute, satirii, lași ca și în *Copoi*, inventă fel de fel de pretexte cu care se sustrag de la îndeplinirea promisiunii. Odiseu le cere atunci să cînte măcar un cîntec de îmbărbătare pentru tovarășii săi, care-l vor asista la înfăptuirea răzbunării.

Un urlat care cutremură împrejurimile răzbate din peșteră, din care se furișează Odiseu cu tovarășii săi, pe urma cărora apare și Ciclopul, cu ochiul fumegînd și cu fruntea înșn-

²⁶ Cum atît de nimerit îl caracterizează St. Bezdechî, *loc. cit.*, p. 129.

²⁷ Așa credem noi că sînt de interpretat cuvintele *πέπλον κροῶν* din textul grecesc.

²⁸ Șt. Bezdechî, *loc. cit.*, p. 154.

gerată : „Nimeni m-a orbit”, tună el cu glasul disperat, dar satirii își bat joc de el. „Ptiu, dar urit mai ești !... N-oi fi căzut cumva pe foc de beat ce-ai fost?”.

Ciclopul vrea totuși, așa orb cum e, să pună mina pe străinul care l-a nenorocit și bij-blie, cu minile întinse, călăuzit, în batjocură, de satiri, cînd într-o direcție, cînd într-alta, plină ce-și sparge și capul de-un colț de stîncă.

De la distanță, Odiseu își spuse numele adevărat, și atunci Polifem, aducîndu-și aminte de o veche profeție, că va fi orbit de cineva cu acest nume, se repede spre o stîncă, ca să o prăvălească peste corabia lui Odiseu, pregătită de plecare. Satirii jubilează că acum sînt tovarăși ai lui Odiseu și vor sluji iarăși lui Dionisos.

Am zăbovit mai mult asupra cuprinsului *Ciclopului*, cu intenția de a arăta că, dacă nu e la înălțimea artei ce se desprinde din *Copoi* lui Sofocle, nu e totuși o dramă atît de slabă cum o prezintă Wilamowitz și Bassi. Sînt scene, ca cea a întoarcerii turmelor de la pășune, sau cea a chefului din fața peșterii, sau, spre a vădi și una de trivialitate, cea a confundării lui Ganimede, Silen, cu care au stîrnit desigur la spectatori desfătare și haz. Și poate că unii spectatori au ris și de monstrul cu ochiul fumegînd, pornit pe urma lui Odiseu, îndrumat de satiri în batjocură.

Îi lipsește *Ciclopului* umorul fin, spiritual, care se atribuie de tradiția antică indeosebi dramelor satirice ale lui Eschil, și pe care l-am evidențiat, pe cit se poate face, comentînd un text fragmentar din *Copoi* lui Sofocle.

Însăși firea lui Euripide, plămădită din contrastele ce se zbăteau în sufletul lui între reprezentarea lumii vechi, tradiționale, și iluminismul sofistic, cu care s-a hrănit, nu cuprindea seninătatea și voioșia din care țîșnește adevăratul umor. Gîndirea sa, pornită spre dezlegarea unor probleme filozofice, actuale în atmosfera Atenei de atunci, îl făceau să fie mereu preocupat, zbučiuimat și posomorît. Se spune despre el chiar că nu putea rîde și că scormonește mereu trecutul, modernizînd însă personajele în lumina raționalismului timpului său.

O dovadă în acest sens ne-o dă Polifem, din *Ciclopul*, comparat cu aceeași figură din *Odiseea*. În epopeea homerică, *Ciclopul* este un primitiv sălbatic, care nu urmărește decît satisfacerea setei și a foamei, pe cînd Polifem al dramei satirice s-a umanizat întrucltva, deoarece el știe cîte ceva despre mitul lui Ganimede, despre răpirea frumoasei Elena și despre războiul trolan. Impietatea brutală a ciclopului homeric s-a transformat într-un materialism practicat cu socoteală, după metoda filistenilor atenieni din timpul acela.

Se găsesc, fără îndoială, în drama satirică a lui Euripide nepotriviri și stîngăcii. Se găsesc însă și urme de grandoare, fie ea și grotescă, și de mister, care-i dau textului dramatizat al *Odiseei*, pe alocurea, un farmec neobișnuit.

Dintr-un vechi basm popular, care se întîlnește și astăzi în folclorul tuturor popoarelor, reprezentînd biruința unui om voinic, șiret și curajos, unui Făt-Frumos din basmele românești, asupra unui căpcăun sau monstru (zmeu sau balaur), Euripide a creat o operă impresionantă prin contrastul dintre hazliu și înspăimîntător, dintre exagerări caricaturale și momente de tragism, presărînd ici-colo accente de scepticism²⁹.

O fi plăcut *Ciclopul* spectatorilor? Poate tinerilor libidinoși, poate și libertinilor de orice vîrstă; aceștia s-o fi amuzat la auzul acelor tirade ale lui Polifem, în care-și dă friu liber dezmățului, numindu-și stomahul „zeu suprem” sau confundînd pe frumosul Ganimede cu schimonositul de Silen. Le-o fi plăcut desigur și scena în care corifeul îl pune lui Odiseu o întrebare de o trivialitate atît de grosolană în privința Elenei, încît traducătorul român nici n-a redat-o în textul său. Spectatorilor care căutau în reprezentarea unei drame satirice o destindere după încordarea pricinuită de zguduitorile întîmplări din cele trei tragedii premergătoare, le-o fi plăcut mai curînd idilica întoarcere a turmelor păstorite de satiri, scena plină de haz și de mișcare a chefului din fața peșterii, păcălirea căpcăunului prin numele

²⁹ Vezi și Louis Méridier, *Euripide*, vol. I, Paris, „Les Belles Lettres”, 1925, p.14—15 (prefața la „Ciclopul”).

fals ce și-l dă Odiseu, — poate și raționamentul prin care Ciclopul vrea să-i dovedească lui Odiseu că are tot dreptul să-l minince: „Băutura, hrana zilnică și lipsa de mîhnire-i zeul suprem al muritorilor, iar cei ce au născocit prejudecăți și legi, cu care încurcă viața oamenilor, trebuie aruncați pe gîrlă”.

E legea celui mai tare, fie el individ, colectivitate statală sau animal, de a stăpîni pe cel mai slab, făcînd ce vrea cu el, după doctrina sofistilor, pe care o reprezintă cu entuziasm Callicle în dialogul platonice *Gorgias* (38—39)³⁰.

N-a putut produce însă nici un efect emoțional sîrșitul piesei, în care Polifem, cu ochiul sîngerînd, își dibuie cărările, hărțuit de îndrumările răulăcioase ale satirilor, de la o stîncă la alta. O indiferență leșioasă a lăsat în sufletele spectatorilor soarta ciclopului Polifem.

Cîtă diferență față de finalul presupus al *Copoilor*, în care un zeu-copil își instrunește lira în acorduri care-l încîntă pe fratele său Apollo într-atîta, încît primește minunatul instrument în schimbul vacilor, după ce a rămas, poate, fără arc și fără tolba de săgeți.

Cu atîta mai mare trebuie să fie regretul tuturor îndrăgostiților de vechea și luminoasa cultură elină, că de la Eschil, care e considerat de tradiția antică cel mai desăvîrșit maestru al dramei satirice, nu a rămas posterității nici un exemplar, iar de la Sofocle doar o jumătate din textul unei încîntătoare feerii, și acesta grav avariat.

---

³⁰ Vezi Șt. Bezdechi, *prefață* la *Ciclopul*, p. 124 urm.